Арыы урдүгэр уу дагдайбат, кырдьык үрдүгэр сымыйа ыттыбат

КӨҤҮЛ САНАА

Бастакы нүөмэр

Муус устар 26 күнэ
2008 сыл

“Саха сирин общественнай экспертизата”
Общественнай тэрилтэ анал таһаарыыта

Федот КОЛЕСОВ:

“ОЛОҔУ КӨҤҮЛ САНАА ЭРЭ САЙЫННАРАР”

Арассыыйаҕа көҥүл санаа этиллэрэ хаһан да биһирэммэт этэ. Ол да буоллар Арассыыйаҕа сайдыы кэмнэрэ көҥүлү кытта быһаччы сибээстээхтэр. Ити Кэтириинэ ыраахтааҕы саҕаттан XXI үйэҕэ тиийэ Арассыыйа олоҕун батыстахха арылхайдык көстөр. Интэриэһинэйэ, ол көҥүл тыыныгар олоҕуран былааска кэлбиттэр тута ол көҥүлү суох гына сатыыллар. Ити Арассыыйа уопсастыбаннай ыарыыта. Көҥүлү ”өрө тутан”, былааска кэлбит бассабыыктар 70 сыл айахпытын бүөлээн ”быр бааччы”, олордохпутуна, аны Горбачев ”плюрализм мнений”, диэн айахпытын аһан, олохпут түөрэ эргийэн, көҥүл тыынын саҥа эҕирийэн эрдэхпитинэ эмиэ...

Бүгүн Арассыыйаҕа биир даҕаны судаарыстыбаттан тутулуга суох тэлэбиисэр ханаала суох. Араадьыйалартан ”Эхо Москвы”, араадьыйаттан ураты эмиэ көҥүллүк саҥарааччы суох буолла. Ити сэбиэскэй кэмнэртэн туох да уратыта суох көстүү. Бүгүн иһитиннэрэн-биллэрэн иһэр сириэстибэлэр эмиэ сэбиэскэй кэмнэрдээҕи курдук былааһы эрэ хайҕаан тахсаллара быраабыла буолла. Саха сиригэр омос көрдөххө көҥүл санааны сайа этэр хаһыаттар баар курдуктар эрээри, дьиҥ иһигэр киирдэххэ оннук буолбатах. Тэлэбиисэр, араадьыйа туһунан этэ да барыллыбат.

Киһи-аймах олоҕун тыл сүрүннүүр. Ити айылҕа сокуона. Ким тылы хайдах туттары баһылаабыт ол хаһаайын. Холобура сэбиэскэй саҕана биһиги 100 бырыһыан кэриэтэ былааһы итэҕэйэр этибит. Капиталистары ис сүрэхпититтэн абааһы көрөрбүт. ”Күөх истэр”, диэн ааттыырбыт. Ол төрүөхпүтүттэн баар биир эрэ пропаганданы итэҕэйэн.

Бүгүн Хотугу Корея норуота ис сүрэҕиттэн Ким Чен Иргэ сүгүрүйэр, киниэхэ итэҕэйэр. Куба норуота 40-ча сыл Фидель Кастроны таҥара оҥостон кэллэ, аны кини быраатын Рауль Кастроны мөккүөрэ суох ылынна. Ол эрэн ити дойдуларга тыл көҥүлэ киирдэҕинэ балаһыанньа тосту уларыйарын биһиги билигин билэбит. Онтон Куба, Хотугу Корея о.д.а. диктаторскай режимнээх дойдулар норуоттара, тыл көҥүлэ суох буолан ону билбэттэр. Тоҕо ити дойдуларга, кэнники кэмҥэ Арассыыйаҕа эмиэ тыл көҥүлэ суоҕуй? Уонна уопсайынан тоҕо көнүл санааны саба баттыы сатыылларый, ол иһигэр Арассыыйаҕа эмиэ? Былааска олорооччулар былааһы биэриэхтэрин баҕарбаттарыттан. Тоҕо биэриэхтэрин баҕарбаттарый? Маны бэйэҕит толкуйдааҥ.

Хомойуох иһин бу сылларга Арассыыйаҕа тыл көҥүлэ бохсулунна. Ону билиҥҥи пропаганда стабилизация буолла диэн ааттыыр. Көҥүл сарбыллыыта хаһан да үчүгэйгэ тиэрдибэтин киһи-аймах дьылҕатын хаамыыта көрдөрөр. Ону ким да мэлдьэспэтэ буолуо эрээри...былаас минньигэс олбоҕо өссө күүстээҕин көрөн итэҕэйэн олоробут. Чэ ол туһунан кэлин. Бугун биһиги Эһиэхэ ааҕааччыларга тоҕо итиччэ уһуннук көҥүл туһунан лэбэйдээтигит диир буоллахха, эппиэтэ биир. Биһиги көҥүл тыл, кимтэн да тутулуга суох тыл төһө кыалларынан баар буолуохтаах, оччоҕо эрэ олох киһилии сиэринэн сайдар диэн ааҕабыт. Биһиги, норуот ити былааска олорор чиновниктартан хайдах да акаары буолуон сатаммат диэн ааҕабыт. Былааска кэлбит киһини таҥара оҥостуу хаһан да үтүөнү аҕалбатаҕа. Ол туһуттан бу хаһыат диэн ааттаан, сокуоҥҥа сөп түбэһиннэрэн 999 тиражтаах иһитиннэрэрбиллэрэр бүллүтүөн таһаардыбыт. Ааҕааччы сэҥээрдэҕинэ салгыы таһаарааары. Биһиги көҥүл дьон буоларбыт быһыытынан үппүтхарчыбыт суох. Онон салгыы сайдарбыт биһигиттэн бэйэбититтэн тутуллуктаах диэн ааҕабыт. Төһө дьон интэриэһин тардан, кырдьыгы, олоххо дьайары этэрбититтэн-саҥарарбытыттан барыта тутуллуктаах. Баҕар дьон өйөөн барыа. Саамай баҕарарбыт көҥүл тыл баар буоларыгар. Салгыы сайдар түбэлтэбитигэр биһиги Арассыыйаҕа, Саха сиригэр баар көҥүл өйү-санааны дьоҥҥо тиэрдэр санаалаахпыт. Ол олохпут сайдыытыгар туһаны эрэ аҕалыа. Онон ким түбэһэн КӨҤҮЛ САНААНЫ аахпыт, өскөтүн биһигини кытта биир санаалаах буоллаххытына дьоҥҥо бу туһунан тиэрдиҥ.

САХА НОРУОТУН ЫТЫК КҮНҮНЭН!

Ханнык баҕар норуот, дьылҕатыгар дьайбыт бэлиэ күннээх буолар. Биһиэхэ оннук күнүнэн муус устар 27 күнэ буолар. Бу күн Саха сирэ республика быһыытынан билиниллэн Конституция ылыммыта, үйэлэргэ аан бастаан атыттары кытта тэҥ сыһа бырааптаммыта. Омук быһыытынан баарбыт тухары бу биһиэхэ саамай дириҥ суолталаах бэлиэ уонна ытык күн. Бу күн суолтата биһиги омукпут тирэҕэ. Хаһан эрэ, ким эрэ биһигини норуот быһыытынан симэлитэрдии туруннаҕына бастатан туран бу күн суолтатын суох оҥорорго дьулуһуоҕа... Эбэтэр бу күнтэн тирэх ылан аан дойдуга тэҥ бырааптаах, норуот судаарыстыба буолуохпут...

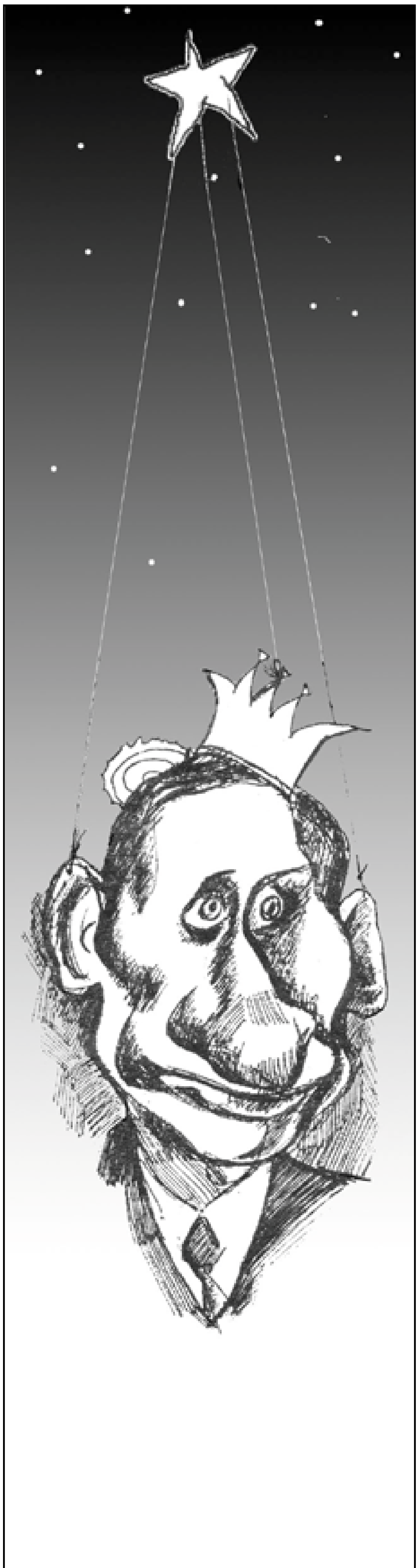

ПУТИН КЭМНЭРИН КҮЛҮК ӨТТӨ...

Путин салайан олорбут кэмин туһунан судаарыстыбаннай пропагандаттан уонна Кремльгэ чугас политологтар анаарыыларыттан ураты ырытыы билиҥҥи кэмҥэ суох. Баар да буоллаҕына нэһилиэнньэ үгүс өттүгэр тириэрдиллибэт. Онон бу мөккүөрдээх соҕус кэми аһаҕастык ырытыы хайаан да наада. Мөккүөртэн кырдьык төрүүр диэн саха өһүн хоһооно дириҥ бөлөһүөктүү өйдөбүллээх. Ол эбэтэр мөккүөр сыыһаны таһаарымаары, кырдьыгы булаары үөскүүр. Онтон кырдьык хаһан эрэ син - биир тахсар. Кырдьыгы уһуннук кыайан тууйбаккын...

Путин, аан дойду экономиката Арассыыйаҕа саамай үчүгэйдик дьайар кэмигэр олордо. Ол курдук Арассыыйа бюджетэ өссө сэбиэскэй эрдэхтэн ньиэби атыылааһын суотугар оҥоһуллар. Холобура 80 − сыллар саҕаланыыларыгар ньиэп сыанната муҥутуурдук (баррель ньиэп иһин 40 − 60 доллар) тахса сылдьан баран, 80 − сыллар бүтүүлэригэр сыана түһүүтүгэр ССРС экономиката кризискэ киирэн сэбиэскэй былаас олох да эстибитэ. Ельцин саҕана муҥутаан 12 − 16 доллар этэ. Путин былааска кэлбит сылыгар сыана эмиэ тахсан барбыта. Уонна бу сыллар тухары наар үрдүү турда.(100 доллартан тахса). Арассыыйа харчыта онтон наһаа элбээн Стабилизационнай фонд диэн тэриллэн, АХШ сыаналаах кумааҕыларыгар уурулла сытар. (1,8 триллион). Ону Президент тус бэйэтэ эрэ дьаһайар. Ити Арассыыйаҕа өтөрүнэн үөскээбэтэх үчүгэй балаһыанньаны былаас хайдах туһанна? Арассыыйа аан дойду экономикатыгар өлүүтэ улаатта, олох таһыма саҥа кэрдиискэ таҕыста дуо? Оҥорон таһаарыы үрдээтэ, олох араас салааларыгар ыытыллыахтаах реформалар ыытылыннылар дуо?

Статистика көрдөрөрүнэн хамсааһын син баар курдук. Сайдыы кыралаан иннин хоту барар да диэххэ сөп. Холобура официальнай сыыппаралар көрдөрөллөрүнэн Путин салайар кэмигэр оҥорон таһаарыы 70% улаатта, нэһилиэнньэ дохуота икки бүк улаатта, дьадаҥы киһи ахсаана аҕыйаата, кыаммат араҥа ахсаана 29%-тан 16% дылы түстэ. Арассыыйа көмүһүн саппааһынан үһүс миэстэҕэ Кытай, Япония кэнниттэн таҕыта. Ити барыта кырдьык. Ол эрэн ити ситэтэ суох кырдьык.

ТӨҺӨ САЙЫННЫБЫТ? ТӨҺӨ САЙЫННЫБЫТ? ТӨҺӨ САЙЫННЫБЫТ?

1945 сыллааахха, үлтү буомбаланан, биир да бүтүн куората суох кэриэтэ хаалбыт, экономиката эстибит Германия саҥа олоҕу саҕалаабыта. Онтон 20 сыл буолан баран Аан дойдуга биир саамай күүскэ сайдар экономикалаах, саамай үрдүк таһымнаах олохтоох судаарыстыбаҕа кубулуйбута. Кинилэр олохторун сирдэрин баайын атыылаан сайыннарбатахтара. Онтон дьоппуоннар хайдах этилэрэй? Олох аҕыйах сыллааҕыта ким да аахсыбат Соҕуруу Кэриэйэ?

Биһиэхэ эмиэ реформалар саҕаламмыттара 20 − чэ сыл буолла. Уратыта диэн биһиги үүт − тураан кэмҥэ, аан дойду саамай элбэх сир баайдаах дойдутугар халлаантан харчыны түһэрэ олорон реформалары саҕалаабыппыт. Ол эрэн бүгүн даҕаны ядернай бомбалаахпытыттан, сир анныгар ньиэптээхпититтэн, гаастаахпытыттан, көмүстээхпититтэн, алмаастаахпытыттан атын киэн туттарбыт суох. Олохпут таһыма абааһы көрөр "арҕаа дойдуларбытыттан", хас эмэ төгүл намыһах. Тоҕо? Сорохтор Путин кэмигэр бэрээдэк буолла, Арассыыйаны эмиэ убаастыыр буоллулар, ыһыллар куттал суох буолла, эмиэ "Улуу дойду", буоллубут дииллэр. Бэрээдэктэнии Путина да суох бука баар буолуо эбитэ буолуо. Ол эрэн куттал олоҕуран буолбатах, дьиҥнээх олох ирдэбилигэр олоҕуран. Арассыыйа эмиэ ядернай бомбатынан далбаатаммытыттан куттаныыны "убаастыыр", буоллулар диир эмиэ кэрэгэй, субъектары бырааптарын сарбыйыыны "ыһыллар кутталы" туоратыы курдук өйдөөһүн ырааҕы көрбөттөн тахсар. Онон хаһан эрэ эргитэн эмиэ урукку халыыпка киллэрэн эргэ харыытаҕа киирии саҕаланна.

Аан дойдуга Арассыыйа туһатыгар үөскээбит бэртээхэй экономическай балаһыанньа Арассыыйаҕа тус былааһы күүһүрдүүгэ сүрүннээн туһанылынна. Ол оннугар дойдуга экономика, демократия сайдыыта тохтотулунна диэн мин сыаналыыбын. Ол эбэтэр эмиэ былааска хаалар инниттэн дойду олоҕун сайдыыта толук уурулунна.

ПУТИН ҮЛЭТИН ОЛИГАРХТАРЫ УТАРЫ ОХСУҺУУНАН САҔАЛААБЫТА

Ол курдук Путинтан куттанан 90 − с сылларадаахха реформа ыытыллар кэмигэр уоран байбыт хас да олигарх күрүүргэ күһэллибиттэрэ, сорохтор хаайыллыбыттара. Ол эрэн бугуҥҥу күн көрдөрөрүнэн Путин салайар кэмигэр Арассыыйаҕа миллиардердар ахсааннара хас да бүк элбээн, миллиардердарбыт ахсаанынан АХШ кэннитэн иккис миэстэҕэ таҕыстыбыт. Ол иһигэр Путины кытта чугас сыһыаннаах миллиардердар баайдара бу сылларга судаарыстыба суотугар хас эмэ бүк эбилиннэ. Transparency International, индексинэн, Путин, салайар кэмигэр Арассыыйаҕа, коррупция аһара сайдан 143-с миэстэҕэ, Гамбия, Индонезия, Ангола, курдук дойдулары кытта биир кэккэҕэ баарбыт. 90 − с сыллардаахха Арассыыйаҕа коррупция эмиэ улахан этэ. Оччолорго көҥүл тыл саҥа үөскээн эрэр кэмигэр тэлэбиисэргэ Правительство хас да чиновниктара 90-нуу тыһыынча доллар бэрик кэриэтэ ылбыттара биллэн үлэлэриттэн үүрүллүбүттэрэ. Ити билиҥҥи олигархтар күннээҕи оросқуоттарыгар туттар суумалара. 2001 сыллааахха Арассыыйаҕа 46 млрд бэриккэ бэриллэр эбит буоллаҕына, бүгүн 300 млрд бэриккэ бэриллэр! Билигин кими даҕаны бэрик бэриллэрин туһунан кэпсээнҥин соһуппаккын. Бэрик биэрии быраабылаҕа кубулуйда. Бүгүн миллиардынан суумма уоруллар. "Путин доҕотторо", диэн ааттаах күүстээх финансовай группалар үөскээтилэр. Хаһаайынныара кимэ биллибэт триллионунан сууманы эргитэр корпорациялар үлэлииллэр. Дьиҥнээх хаһаайынныара кимнээҕэ чып кистэлэҥҥэ тутуллар. Тутулуга суох аналитиктар сыанабылларынан бу сылларга сөҕүмэр элбэх суумма Газпром нөҥүө "сууйулунна". Ол харчыны сууйуунан Санкт-Петербурдааҕы "Россия", диэн биллибэт баан дьарыктаммыта. Бу 90 − с сылларга Путин чугас доҕорунан Юрий Ковальчук диэн киһинэн тэриллибит баан. Бүгүн бу Сбербаан кэнниттэн иккис баан. Бу бааҥҥа өссө кимнээх хаһаайын буолаллара кистэлэҥҥэ тутуллар. Бу бааҥҥа сокуону кэһэн туран, туох да конкурс эҥин ыыппакка Газпром миллиардынан суумалаах активтара көһөрүлүннүлэр. Баан 2005 сыллааахха Газпром-Медиа НТВ,ТНТ ханааллар пакеттарын 166 млн долларга атыыласпыта. Икки сыл буолан баран Медведев Газпром бу активтарын 7,6 млрд доллар сыаналаахтар диэн турар. Ол аата Газпром активын Путин доҕотторугар хас эмэ бүк чэпчэки сыанаҕа атыылаабыт буолан тахсар. Тоҕо бу чааһынай киһиэхэ маннык улахан чиэс тигистэ? НТВ,ТНТ,Рен-ТВ, Санкт-Петербург − 5 канал, "Комсомольская правда"?. Бу бизнеһи эрэ буолбатах, политическай ресурсаны чааһынай илиигэ түмүү буолар. Бастакы күрүөйэх олигархтарга тэҥнээтэххэ бу дьэ чахчы империя. Аныгы үйэҕэ атас туһугар атахтааҕар буолуох тостуон сөп эбит. Сорохтор соторутааҕыта Путин илэ бэйэтинэн "Комсомолканы", рекламалаабытын дьиибэргии көрбүт буолуохтаахтар. Киһи дьиибэргиирэ суох эбит. Президент табаарыстаах, кини көмөтүнэн олигарх буобут киһи быраатыгар сүүстэн тахса миллиард сууманы "нанотехнологияны", сайыннарарыгар итэҕэйэллэрэ улахан сонуҥҥа киирбэтэ буолуо. Уола Медведев оннугар нацпроектары салайааччы буолбутун буолуохтаах буолбутунан ааҕыахха сөп. Бу сылларга аҥардас Газпром нөҥүө харчы сүүрдүлүннэ диир биллэн турар итэҕэс. Ол курдук Роман Абрамович бэйэтин кэмигэр 100 млн долларга атыыласпыт "Сибнефть", хампаанньатын судаарыстыба эмиэ 13,7 млрд долларга атыыласта. Аны туран бу хампаанньа балаһыанньата мөлтөөбүт кэриэтэ уонна улахан барыһы киллэрбэт кэмигэр. Абрамович Ходорковскайтан туох да уратыта суох байбыт киһи. Арай Россия Президенин кытта чугас сыһыаннааҕынан биллэр. Ходорковскай Чита түрмэтигэр үтүлүк тикпитэ хас да сыл буолла.

Онтон Арамаан арааһынай яхта, Англия баайдара кыайан атыылаһар кыахтара суох замоктарын, футбол кулуубун атыылаһара көҥүл. Онуоха аналитиктар биир киһи курдук Абрамович "улахан сабыдыаллаах киһи", аптарытыатынан туһанарын бэлиэтииллэр. Ол кимэ эмиэ биллибэт. Таарыччы диэн эттэххэ Газпром 6,7% акциятын ким бас билэрэ эмиэ биллибэт эбит. Бу 20 млрд доллар. Уопсайынан Газпром ити дьыалаларынан дьарыктанар кэмигэр Медведев сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн олорбут. Ол иһин сорохтор кини "преемнигинэн", ананыытын Газпромҥа үлэтин кытта быһаччы сибээстииллэр. Ол эбэтэр дьыалаҕа кыттыгаһа суох атын киһи былааска кэлэн тугу эрдэн турара биллибэт. Дьыала арыллан бардаҕына арааһынай барыта тахсан кэлиэн сөп диэн сылыктааһын баар. Ол билигин былааска олорор дьону күчүмэҕэй балаһыанньаҕа киллэрэрэ саарбаҕа суоҕун курдук матырыйааллар элбээн эрэллэр.

Саха сиригэр били Горизонт − РТ атыытыгар уголовнай дьыала тэриллибит диэн буолла. Арассыыйаҕа эмиэ си − дьүгээр олорботтор. Сибээс уонна информационнай технология министрин Рейманы омук прокуратурата ыйыталаспыта хас да сыл буолла. Онтубут Путин чугас доҕоро диэн дьыаланы хамнаппакка олороллор. Онон сылыктаатахха Горизонт − РТ да дьыалата тохтуурyгар саарбахтааһын суох. Ол эбэтэр Арассыыйа бүгүн коррупция систиэмэтигэр олорор. Онон онуоха − маныаха диэри бэйэ − бэйэни сиэһии таһаарыллыбата буолуо.

(Салгыыта бэчээттэниэ)

“НА СТЕНЕ БИҺЭЭТ МЭТИРИЭТЫ...”

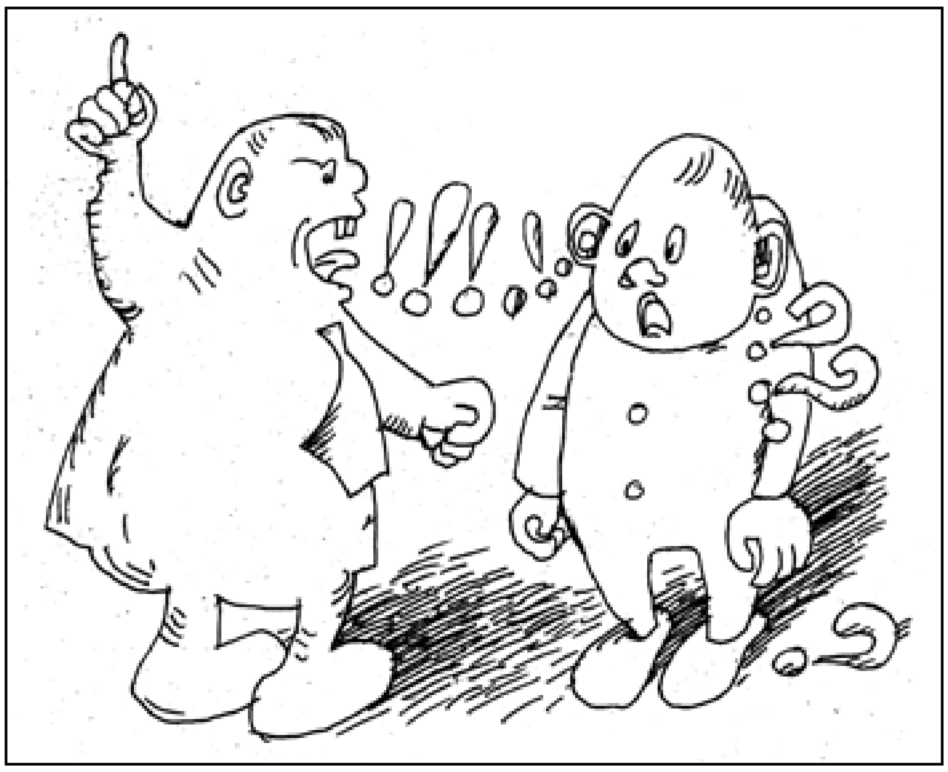

Кый ыраах оҕо сааһым барахсан дьоллоох сарыалынан сыдьаайан ааспыта түргэнин. Туох да кыһалҕаны билбэт, оонньууртан күн солотун булбат кэрэ кэмнэрбин дьыл-хонук мэлдьэһэн кэбистэҕэ. Ол эрээри, оҕо сааһым аҥаардас оонньуу эрэ аргыстаах ааспыта диирим омнуолаах буолуон сөп. Оҕо сааһым - үөрэх, билии акылаатын түһэриммит кэмим буоллаҕа дии. Оскуолаҕа киирэн нуучча, саха тылын үлүһүйэн туран үөрэппитим кэлин, бүгүҥҥү олохпор син туһалаан да эрдэҕэ ини дии саныыбын.

Тыл өйдөбүлэ хайдах саҥарыллары ттан, туох көстүүнү биэрэриттэн тутулуктааҕын олус кыра сылдьан билбитим. Үөһээ Дьааҥыга Бөтөҥкөс бөһүөлэгэр төрөөбүтүм. Арааһа, биэстээхпэр-хастаахпар быһыылааҕа, бөһүөлэкпитигэр араадьыйа, элэктэриичэстибэ уота киирбиттэрэ. Биһиги дьиэбит таһыгар икки атахтаах, ортотунан туорайдаах, А буукубаны санатар остуолбаны туруорбуттара. Ол остуолба туорайыгар улахан уолаттар тахсан кэчигирэччи олорунан кэбиһэн баран, аныгы өйдөбүлүнэн “тусовкалыыллар”. Мин ол туорайга тахсан олоруохпун олус да ымсыырар, баҕарар этим да, киһи аахсыбат, “мээнэ киһини” ким миигин онно таһаарыай? Суох буоллаҕа. Ол сылдьан атынан кэлбит улахан дьон кэпсэтиитин истэбин:

- Остоолботтон кэллим. Остоолбоҕо үчүгэйдик олороллор.

Бай, тоҕо ол ыраах баҕайы остоолбо туруоран баран олороллоруй? Биһиги дьиэбит таһыгар кэлэн олоруо этилэр буоллаҕа! Оттон, ити киһи тоҕо ол ыраах баҕайы баар остоолбоҕо ыттан олорор дьону көрүөм диэн ат мииннэмииннэ бара сырытта? Убайым Киэсэ, Тый Коля, Опулуон, Испирдиэн киэһэ аайы остоолбоҕо тахсан үчүгэй баҕайытык олороллор дии. Тоҕо кэлэн көрбөтүй?

Ол остоолбо эмиэ биһиэнин курдук А букуба буолуохтаах. Атаҕа һуох остоолбоҕо тахсан олоруу һылаата да бэрт буолар ини. Аны туран, онноо ҕор, титириккэ дьирики курдук хатаастар Опулуоннаах Испирдиэн да атаҕа һуох остоолбоҕо һатаан ыттыбаттар.

Ити курдук. Ол “остоолбо” Бөтөҥкөспүт курдук эмиэ бөһүөлэк буоларын быһааран биэриэхтэригэр, ону долоҕойбор тохтотуом тухары син уһуннук моһуоҕурбутум.

Тыл уонна өйдөбүл атын-атыннаахтарын, ардыгар олох да ситимэ суох буолалларын эмиэ биир түгэнтэн өйдөөбүтүм:

Маа-йаа сай-йыы-наа
Кээр-рээ киэ-һээ-э-тээ-ээ...

- холуочук Элитиэпкэ Опуонньа ыллаан эйээрэр. Ырыа буолуо дуо, көннөрү сүрэх баҕатын энэлгэнэ быһыылааҕа. Киһи барыта ырыаһыт буолбат. Мин буоллар, тоҕустаах киһи ону олох ылыммаппын: “Наһаа да куһаҕан ырыа! Туох куһаҕан дьахтарай? Аны һайыммытын бэйэтигэр ылбыт, иҥэриммит буола-буола! Һайын баҕас барыбыт гиэнэ ини! Эмиэ ити Элитиэпкэ Опуонньа курдук халыачык буолуо, баҕайы!”. Устунан Маайа диэн ааттаах дьахталларга өһүрэ да саныыр буолан бардым. Ол саҕана Майа диэн дэриэбинэ баарын мин хантан билиэмий?

Ырыа дууһа кыната. Баҕар ол иһин буолуо, ол кынакка уйдаран, дууһабыт олус үөһэ кыырайан, ырыабыт тылыгар улахан болҕомтону уурбаппыт. Өйдөөн истиҥ, көрөн ааҕыҥ эрэ, туох тыас, туох тыл тахсарын:

Саа[х]-ам сии-рэ баа-раа-аххсаан...

Ити, тапталлаах, улуу поэппыт Иван Михайлович Гоголев-Кындыл айбыт улуу айымньытын бары таптаан ыллыыр, Саха омугун гиимнэ оҥорбут ырыабыт... 50-ча сыл тугу-тугу сиэн, тугу-тугу саҥаран, ыллаан кэллибит?

Дьэ, ол иһин, тылы таба туттар, суруйар туһуттан эҥин араас тылдьыттар оҥоһуллаллар. Бу мин иннибэр сытар «Сахалыы таба суруйуу тылдьыта» диэн норуокка «ИГИИ – наждак» (академик Владимир Петрович Ларионов өлүөн чугаһыгар Татарстан, Башкортстан, Чувашия Наукаларын академияларын президеннэрин иннигэр дакылаат оҥорбута: - ...Сейчас институт переименован в ИГИ. Игиинаждак. А раньше был ИЯЛИИ. Название звучало как-то по-родному, по-матерински - ИЙЭЛИИ... - сонньуйа эппитэ) диэн аатынан биллибит ГНЧИ учуонайдарын бөлөҕө, иниститиит (үнүстүтүүт) дириэктэрэ, ноуука дуохтара, устуорук (истиэрик буолбатах ини) Василий Николаевич Иванов эрэдээксийэтинэн оҥоһуллубут тылдьыты арыйталаан көрөн баран, сабан, антах ууран кэбистим. Уонна аны арыйыам суох дуу дии санаатым.

Син элбэх биир идэлээхтэрбиттэн, тылы үөрэтэр учуонайдартан бу тылдьытынан төһө туһанаҕыт диэн ыйытан көрдүм да, үгүстэриттэн суохтан атыны истибэтим. Тоҕо?

Сорохтор Бүлүү бөлөх улуустарын түөлбэ тыллара эрэ киирбиттэр диэн ылымматтар. Атыттара туох да систиэмэтэ суох, тылы наардаабакка эрэ барытын биир күөскэ буһаран үлтү хааһылаан кэбиспиттэр дииллэр.

Остуолтан-устуултан саҕалаан киирии тыллары таба суруйуу олус уустук, дьиҥэр, кыаллыбат да курдук. Түөлбэ түөлбэттэн уратылаах. Түөлбэ олус элбэх. Сорох түөлбэҕэ остуолу - остоол, нуучча ны - ньуучча, уучча диллэр. Ону таһынан хас киһи бэйэтэ эмиэ саҥарар уратылаах. Эдьиийим Маайа барахсан, сөмөлүөтү - сомалет диирэ олус кэрэтик иһиллэрэ. Киирии тылы уларытыаҕы олус баҕарар буоллахха тоҕо сомалет диэбэппит? Нуучча тылыттан син уларыйда дии.

Итиннэ биир “ноо” баар. Тылдьыкка тылы систиэмэлииргэ (наардыырга) форма уонна норма диэн баар буолуохтаахтар. Ити формабытын, нормабытын хайдах сахалыы суруйабыт? Барыйааннара үс - пуоруума, буорума, куорума, нуорума, нуорма, нуорба. Хайата сөбүй?

Хайдах да буоллун. Өскөтүн, систиэмэ эрэйэринэн, систиэмэ модьуйарынан нуучча [ф] буукубата [б] буукубанан солбуллар буоллаҕына - сахатыйбыт [ф] дорҕоонноох нуучча тыллара бары [б] буукубанан барыахтаахтар. Оччоҕуна ферма - пиэримэ, ардыгар тиэримэ (тиэрмэ), киэримэ (киэрмэ) буолбат - биэримэ (биэрмэ) буолар. Хайдаҕый? Тылдьыкка ити буорума (буорма), кэһиллэн пуорума, өссө куорума (куорма) буолбут буоллаҕына, дьэ, хойуу хааһыбыт илдьи буһан, хамыйах турар буола хойдон, систиэмэҕэ хайдах да бэриммэт буолар. Тоҕо?

Саха алпаабытыгар нуучча буукубалара бааллара мэһэй буолаллар. Ылҕаан ылан тамнаан кэбиһэбит дуо? Эбэтэр, ферманы - ферманан, форманы - форманан, щини - щинэн, щётканы щётканан, ёжу-ёжунан (ежу нонятнодьуосу бэнньээтинэ!?) тутта сылдьабыт дуо? Нуучча е,ё,з,ж,ф,ц,ш.щ,ю,я буукубалара саха алпаабытыгар, ону ааһан нууччалыы хоһуласпыт дорҕооннор саха грамматикатыгар бааллларын тухары оннугар тахсар. Төһө даҕаны нуучча тылыгар атын омуктартан киирбит нууччалыы суруллар; лизинг, консалтинг, рейтинг, тренинг - онтон да атын тылларга нг нуучча хоһуласпыт дорҕооно омуктуу атынньк саҥарыллалларын билбиппит иһин, дьиҥэр, (л)и(з)и(ҥ), (ко)нсалти(ҥ), р(е)йти(ҥ), (тр)(е)ни(ҥ)-диэн «тиҥиргэтэнһ иһэр кыах баар (илииһиҥ, хан(ҥ?)саалтыҥ, ириэйтиҥ, тириэниҥ - сах.?). Киһи кыбыстыаҕа туох да суох - үөрэхтээх нууччалар хоһуласпыт нг дорҕоону итинник Ҥ дорҕоонунан омуктуу сөпкө саҥарар буолан эрэллэр. Ити курдук, улуу нуучча омук тыла даҕаны улаханнык сыыһыран, саҥа өтөн киирэр омук тылларынан, араатардар саҥарар, учуонайдар туттар тиэрминнэринэн өрүттүбэт гына үтүрүллэн, үлтүрүйэн, алдьанан турар.

Итинэн сыаллаан көрдөххө саха тыла сайдыытыгар биир үдүк-бадык суол кэм көстөр эбит. Ол латыын алфавитыгар, латиницаҕа көһүү.

Омук омуктан уратыта кини саҥата. Убайдарбыт нууччалар, биһигиттэн, сахалартан уратылара эмиэ оннук. Саха саҥатын дорҕооннoро нуучча тылыгар суохтар. Ол иһин Нөмүгү - Немюгюнцы, Һатай - Жатай, Нам - Намцы буола сылдьаллар. Оттон латыын алпаабытыгар саха саҥарар, туттар дорҕооннoро бары бааллар.

Мин бииргэ үөскээбит уолум, Слепцов Гриша, нуучча тылын уруогар (оруоҕар) манньык суруйбуттаах - НА СТЕНЕ БИҺЭЭТ МЭТИРИЭТЫ. Гриша үөрэҕи олох ылымматаҕа, 5-с кылааска үс сыл хаалан баран үөрэнэн бүппүтэ. Санаан көрүҥ эрэ, ханнык нуучча итинник суруйуон сөбүй, төһө да үс буукубалаах ЕЩЁ диэн тылга ИСЧО диэн түөрт алҕаһы оҥоруоҕун сөбүн иһин? Биһиэнэ да онно майгылаһар (өссө баһыйыах да курдук), саха эрэ сатыыр тыла суруллубут, саҥата этиллибит эбит, бу аҕыйах тылга. Латыын алпаабытыгар көһөрбүт эбитэ буоллар сахабыт саҥатын эрэ буолуохтааҕар, нуучча тылын даҕаны сахалыы сайа суруйуо эбиппит буолбат дуо? Ол гынан баран, атын омук тылын тутулугар эмиэ харыстабыллаахтык сыһыаннаһыахтаахпыт. Оччоҕуна эрэ саха тылыгар ытыктабыл үөскүөн сөп.

Ааспыт сайын саха учуонайдара Саха сирин айылҕатын көрдөрөр бэртээхэй фотоальбом таһаарбыттара. Урукку өттүгэр манньык таһымнаах альбом Саха сиригэр, саха хаартыска түһэрээччилэрин хаартыскаларынан тахса илик. Үгэс курдук, наар, ыарахан сыанаҕа үөс сирдэртэн, кыраныысса таһыттан ыҥырыллан кэлбит эрэ фотографтар альбомнара тахсааччы. Альбом ис хоһооно, сылы-сылынан айылҕаны кэтээн көрөр, айылҕаны кытта алтыһар, айылҕаны көмүскүүр айыы санаалаах үтүө дьоммут унньуктаах уһун үлэлэрин толору көрдөрөрүнэн, хонугунан эрэ кэлэн барар устугастартан улахан уратылаах уонна олус үрдүк таһымнаах. Аата AJILGA диэн буолбутун утаран “Якутск вечерний” хаһыат кэрэспэндьиэнэ кыыс: - “Почему назвали по-английски и нет русской транскрипции!?” - диэн, эмиэ национализмынан киирэн буруй бөҕөтүн сүктэрэрдии суоһурҕанан илгистэ турарыттан пресс-конференция биэрэ олорор учуонайдар олус соһуйан, “мах” бэрдэрэн, сирэйдэрэ уһаан олордохторуна: - “Особенности русского алфавита и русского языка не позволяют писать и произнести это слово по-человечески” - диэн тыҥаабыт чуумпуну сэргэхсиппиппин бүгүн сонньуйа саныыбын.

Оттон түөлбэ тыл туһунан этэр буоллахха..., тустаахха олус күндү, дьиҥ Ийэ Тыла буоллаҕа! Ыраах сырыттахха олус да ахтылҕаннаах, дьикти минньигэс амтаннаах, мэктиэтигэр дьэрэкээн кустугунан суһумнуур өҥнөөх! Бүгүн биир дойдулаахтарбын, чугас дьоммун, хайдах саҥаралларын, дьүһүннэринбодолорун, быһыыларын-таһааларын өйдөөн-санаан кэлэбин.

Дьонтон ураты көрүүлээх, олоҕу дьиҥ сахалыы анаарар Кус Бокуоп (Попов) оҕонньор нууччаны - көлтөкө, аты - араҕастыыр, оҕуһу - куодьайаан, эмээхсинин - үргээнньик диэн ааттыыра. Итинник тыллары бэрт элбэҕи туттара. Кини саҥата маҥнай, киин уһаайбаттан үс килэмиэтирдээх түөлбэҕэ, Эргэ Бөһүөлэккэ тарҕаммыта, онтон эрэ Сайдыыга кэлбитэ.

-Бээһэ саҥа уччутал кэлбит. Ыллььаа Ыгынааччайабына иннэ диэтэ. Бэйэ, туох, туох..., бөлүөх диэтэ быһылаах - Кириһиэн эмээхсин итии чэй иһэ-иһэ ийэбэр сонунун кэпсиир. Бөлүөх диэн туох дьикти, сахалыы ааттаах “уччутал” кэлбитин ырыталлар. Тиһэҕэр: “...тугу эрэ бөлөхтүүр уччутал буолуо” - диэн быһаардылар.

Кэпсэтии улам атын хайысханан барар. Ийэм:

- Ити саҥа бэтэринээр уолбут аата Ыскаачар диэн үһү.

Балта Маайа саба саҥарар:

- Хайаан инник ааттаах киһи баар буолуой. Ыскаачар буолан, остоол эрэ ыскаачардаах. Ыскаачык диэн! - эдэр, хаһан эрэ сэттэ кылаас үөрэхтээх киһи хайыай, көннөрөн бөҕө буоллаҕа. Саҥа учууталбыт биолог, бэтэринээрбит Стасик буолалларын сэрэйбэтэх буоллаххытына быһааран биэрдим быһыылаах. Оттон Ыллььаа Ыгынааччайабына - оҕо барыта таптыыр математика учууталa Илья Игнатьевичпыт, Кириһиэн эмээхсин «кумира» этэ...

Сахатыттахха хайдах буолуой? Ама, кумуур, эбэтэр күмүүр, көмүүр буолуо дуо? Чэ, кымыыр эрэ буолбатын диирбэр тиийэбин.

Буруйуулаах мин, Тыһы Кыыл Ньукулааһын Тыкый Лэгиэнтэйин Өлөксөөндүрэ - ботокыраап, Арассыыйа һурунaлыыстарын һойууһун һилиэнэ, һурунaлыыс, һаатыырык һуруйааччы - Һалҕааһын

БУЛТУУ ДИЭН ААТТААН СЫННЬАНА БАРААЧЧЫЛАРГА СҮБЭЛЭР

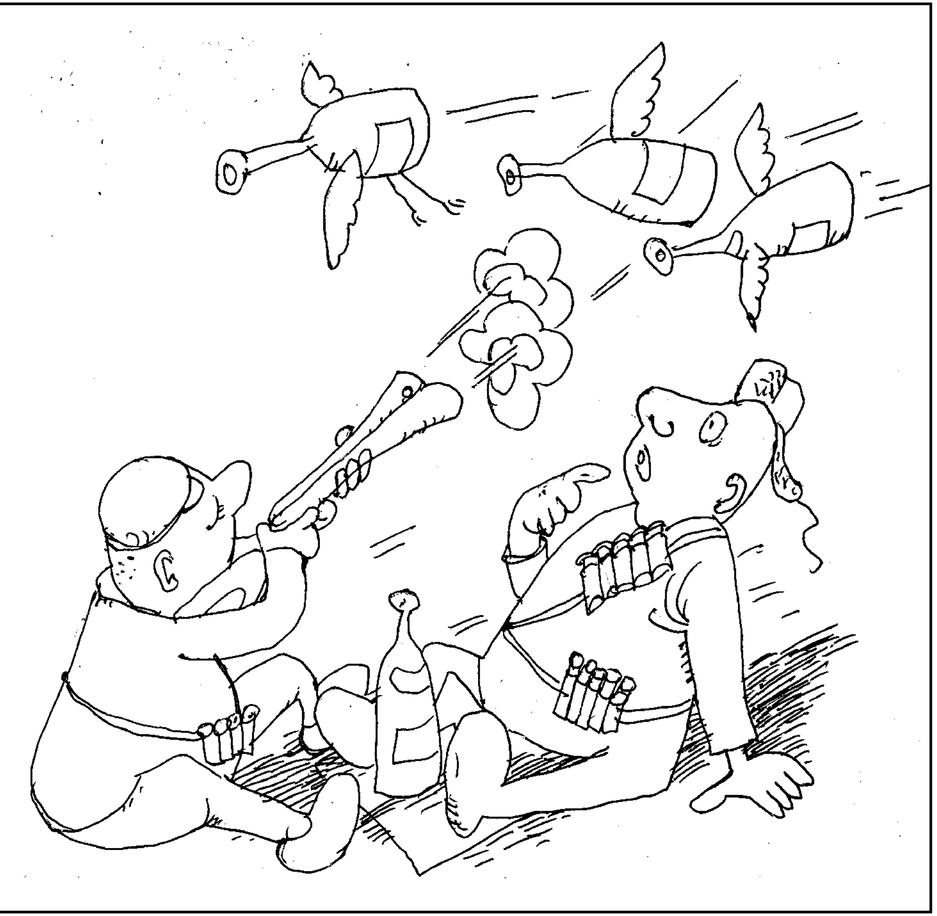

Сотору хаар ууллан, уу тахсан, кустарбыт-хаастарбыт кэлиэхтэрэ. Эр дьон "һуй-һай", буолан, кустаабыта буола барыахтара. Үгүстэр куһа да суох буоллаллар "тыыннарын", таһааран кэлиэхтэрэ.

Тыаҕа тахсыбыт үөрүүнү-көтүүнү кыаммакка арыгылыыр, бырааһынныыктыыр туох да сынньаныыны биэрбэт. Төттөрүтүн, сатаан сынньамматаҕын таайан охсуулаах буолар. Онтукаҥ сыыйа-баайа айылҕаттан тэйитэр. Дьиҥинэн арыгынан да "сэрээттэммэтэххэ", айылҕа барахсаҥҥа киһи дууһалыын чэпчиир. Өйдөөн-дьүүллээн истээриҥ эрэ, биирдэ эмэтэ, айылҕа саҥатын. Сарсыарда, күнүс, киэһэ. Барыта тус-туспа ис хоһоонноох дьикти-кэрэ алып. Хайата ордугуй? Холуочук туруктаах, дурдаҕа киирэн, кус күүппүтэ буола сытан утуйан хаалыы дуу, эбэтэр, чөл өйгүнэн, айылҕа хас биирдии хамсаныытын кэтии сыттаххына, кус кынатын тыаһа сырылаан кэлэн, уута "чал", гына түһэрэ дуу.

Төһө сатанарынан үчүгэйдик "нэмҥин", билсибит дьоҥҥун кытта сылдьар ордук. Кинилэри кытта "энергиэтикэн", сөп түбэһиэн наада. Оччоҕо утарсыыта суох дуоһуйуу киирэр.

Бултуу сылдьан сынньалаҥ биир көрүҥэ кэпсэтии-сэлэһии. Онон кэпсээннэргин эмиэ хаһаан. Урукку-нуйукку ырыт, ырыҥалаа.

Аскын-үөлгүн эрдэттэн толкуйдаа. Үтэҥ дьонтон итэҕэс буолумуон наадатын ааһан, сонун аскынан күндүлүөхтээххин. Онно аһылык уопсай эрээри ким минньигэс астааҕа тута биллэр баҕайы. Сороҕор "Ээ, сиргэ, боростуой да ас барыаҕа", - диэн буолар. Соҕотох сылдьар буоллаххха оннук буолуон сөп. Онтон элбэх буоллахха олох атын. Дьону күндүлүүр курдук санаан аскын тал. Киһи айылҕаҕа таҕыстаҕына этэ-хаана ордук битэмиини көрдүүр. Онон саатар бастакы аһылыктар баҕас минньигэс буолуохтарын наада.

Айылҕаҕа сылдьан атын дьонтон хаһан да кэччэммэт буолуу, айылҕа сокуона. Ол кэриэтин бэйэҕиттэн кэччэн. Ымсыырар айыы да буолар диэххэ сөп.

Сахалар сатаан сынньамматтар диэччилэр. Ити сорох өттө кырдьык буолуон сөп. Ол курдук үгүстэр, арыгы эрэ амсайдахпытына "күлэн-үөрэн", бараарбыт баар суол. Сатаан сынньаныы олох биир сүрүн көрүҥэ. Онон киһилии сынньана үөрэниэххэ. Ол доруобуйаҕа да, олоххо да туһалаах буолар.

ҮҺҮ–ТААМАХ СОНУННАР

Московскай корреспондент интернет-хаһыат, Россия Президенэ Владимир Путин кэргэниттэн арахсан саҥа кырыллыбытынан ойох ылан эрэр диэн кырдьыга сымыйата биллибэт сонуну тарҕатан сабылынна. Корреспонденнара ФСБ-га силиэдибэтэллэригэр быһаарыы биэрэргэ күһэллэллэр. Бу хаһыат хаһаайына Лебедев диэн банкир, "Сиэрдээх Арассыыйаны" өйөөбүт киһи, "Сиэрдээхтэритт эн","кидайдаммыт". Хаһыат рекламаланаары даҕаны итинник сонуну таһаарыан сөп. Ол эрэн эмиэ даҕаны туох эрэ баар курдук. Бу түгэҥҥэ Арассыыйа эр дьоно Путины "кыраһаабчык" эбит диэн хайҕаатылар

ЧАЧАХААННАР ТЫЫЛЛАН–ХАБЫЛЛАН ТУРАР КЭМНЭРЭ.

Россия саҥа талыллыбыт Президенин Дмитрий Медведеви бүгүн ким да дьиҥ чахчы Президент быһыытынан ылыммат. Ол эрэн Медведев аан дойдуга биир саамай кыра уҥуохтаах Президент буоларынан "популярнай", буолан эрэр эбит. Уһуна 159 см. Сорох хаһыаттар 162 см диэбиттэр. Ону үөннээх соҕус дьон "түүппүлэтин хобулугун эбэн арыый улаатыннардылар ини", - дэһэллэр. Мантан антах Арассыыйаҕа кыра дьон муодалара буолуон сөп. Тойотторбут кыра буолан көстө сатыыллара кэтэһиллэр. Культура министрин солбуйааччы, уруккута Үөһээ Бүлүү улууһун баһылыга Михаил Донской күннүүрэ буолуо.

ЧЕЧНЯ УОСКУЙБАТ

Чечняҕа эйэлээх олох кыл саатта иҥнэн турар. Боевиктар ахсааннара тоҕо эрэ аыйаабат. Аны былааска олорор, бэйэлэрэ боевиктардаах Чечня Президенэ Кадыров уонна Ямадаев "Восток" батальонун дьоно ытыалаһан турдулар.

ҺЭ-ҺЭ

Устудьуон автобуска миэстэтин кырдьаҕас дьоҥҥо туран биэримээри утуйбута буола олорор. Арай хараҕын кырыытынан көрдөҕүнэ, "История народов мира", преподавателэ Анна Уйбаанабына киирдэ. Устудьуон дьэ олох дьиҥнээхтик утуйбута буолан иһэн, бу субуотаҕа Анна Уйбаанабынаҕа зачет туттарыахтааҕа өйүгэр охсулунна.

"Ээ, Анна Уйбаанабына, Анна Уйбаанабына олороҕут дуо?".

Путин уонна Медведев көрсүһүүгэ бараары бэлэмнэнэллэр. Таҥныбыттарын кэннэ имиджмейкер соннорун быылын сотор. Медведев тирии кууркката ыраас, ханан да дьиэгэ суох. Путины сото туран саптара быга сылдьалларын көрөр. "Владимир Владимирович, бу саптар быга сылдьаллар, быһа кырыйталыбын дуо?". Путин -"Кыйыар наадата суох, ити наадалаах саптар".

Саҥа кэлбит учуутал 5 кылааска история уруогун ыытар. Ыйытар – "Оҕолоор, ким Измаилы ылбытай?" Кылаас иһэ чуумпура түһэр, оҕолор бэйэ – бэйэлэрин көрсөллөр. Учуутал – "Чэ, Сиидэрэп эппиэттээ эрэ". Сиидэрэп – "Туох эмэ сүттэ даҕаны, наар Сиидэрэп да Сиидэрэп, мин төрүт ылбатаҕым". Уруок кэнниттэн учуутал, үөрэх чааһын сэбиэдиссэйигэр кэпсиир. Үөрэх чааһын сэбиэдиссэйэ - "Төрөппүттэрин ыҥырыаххa наада. Төлөөтүннэр". Учуутал дириэктэргэ тиийэр. Дириэктэр – Ээ, ыраатыннарбатахтара буолуо, оонньоон баран төнүннэриэхтэрэ – диэн уоскутар.

КЫАХ КИҺИ

Италияҕа быһа "мафиози", диэн сордуур киһилэрин Сильвио Берлускони партията эмиэ кыайда. Онно биһиэхэ курдук туох да бассыыбайдааһын, аҕытаассыйалааһын, утардаххына норуот өстөөҕүн курдук көрүү суох. Аһаҕас, чиэһинэй киирсии.

677000, Дьокуускай куорат, П. Алексеев уул., 12, 15-с офис
Тираһа 100 экземпляр
"Саха сирин общественнай экспертизата"
Общественнай тэрилтэ анал таһаарыыта